

Розвиток норм цивільного процесуального законодавства України про апеляційне оскарження судових рішень

К. В. Гусаров, кандидат юридичних наук, докторант,
доцент Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

Постановка викладених у цій статті проблем та їх зв'язок з найважливішими науковими та практичними завданнями полягає у дослідженні виникнення і розвитку апеляційного провадження у цивільному процесі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розглядаються ці питання і на які спирається автор, дає підстави для висновку, що правовий інститут, який розглядається, став предметом поглибленого вивчення після запровадження у 2001 р. у цивільному процесуальному законодавстві апеляційного провадження як однієї із форм усунення судових помилок. Тією чи іншою мірою історія апеляційного оскарження розглядалась у роботах О. Борисової, Л. Гузя, В. Комарова, В. Коваля¹.

Розвиток апеляційного оскарження на території України здійснювався поряд із законодавством тих держав, до складу яких входила та чи інша частина сучасної України. У зв'язку з цим автор не може погодитися з поглядами Р. Достар, що на території України до XVII ст. цивільне процесуальне законодавство вирізнялося своєю самобутністю².

На українських землях апеляційне оскарження в цивільному та кримінальному судочинстві виникло ще з часів Київської Русі, проте в ролі апеляційної інстанції виступали не судові органи, а відповідні посадові особи³. У тій частині України, на яку поширювалася юрисдикція Великого князівства Литовського, можливість подання апеляції з'явилася у 1566 р.⁴ До цього часу в Старому литовському статуті 1529 р. і в Судебнику короля Казимира Ягелловича не передбачалася можливість оскаржити рішення у порядку апеляції⁵.

Можна вказати і на факти існування апеляційних судів на території західних земель України, які знаходилися у складі Австрійської імперії. До того

¹ Борисова Е.А. Проверка судебных актов по гражданским делам. – М., 2005; Гузь Л.Е. Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанций. – Х., 2003; Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. за спеціальністю. – Одеса, 2004; Комаров В.В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 467–482

² Достар Р.Н. Апелляция как способ защиты прав и свобод: возникновение и развитие института // Актуальные проблемы политики: 36. наук. праць. – 2002. – Вип. 13–14. – С. 308.

³ Гольдштейн М.Л. Движение уголовного процесса: практические примьры. – СПб., 1907.

⁴ Статут Великого Князства Литовского 1566 года. – С. 98.

⁵ Статут Великого княжества литовского. – СПб., 1811. – Ч.2.; Законодательные акты Великого княжества литовского XV–XVII веков. – Ленинград, 1936. – С.11–15; Старый Литовский статут 1529.

ж у Львові в 1784 р. був створений Апеляційний суд для Галичини і Буковини. Пізніше був сформований Чернівецький окружний суд як апеляційна інстанція виключно для Буковини⁶.

Можливість оскарження судового рішення в апеляційному порядку передбачалася і в Правах, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., складених комісією українських юристів. В основу цього документа був покладений Литовський статут, частково – магдебурзьке право, частково – українське звичаєве право. Неофіційно цим документом почали користуватися в українських судах одразу після закінчення роботи над ним у 1743 р., про що свідчить значна кількість копій кодексу, які збереглися до нашого часу. Слід зазначити, що формально названі Права так і не отримали статусу нормативного акта, але цей факт не зменшує їх історичної важливості і значення⁷.

Особливістю і новинкою апеляційного провадження у Правах було закріплення того, що судді ні в якому разі правильної апеляції нікому забороняти не повинні. Суддям за неправомірне рішення передбачалися штраф і катування. Скаржнику ж, який навмисно в правосудді звинуватив суддів, – штраф і покарання. Апеляційний розгляд справи здійснював суд вищої інстанції. Передбачалися також причини недопущення апеляції до розгляду, передусім у зв'язку з її неправильністю⁸.

Досліджуючи історичний розвиток апеляційного провадження, Ю. Бортник зазначає, що розвиток інституту перегляду судових рішень у Російській державі розпочався з кінця XV – початку XVI ст., тобто з часу видання Судебників. Більшої системності і визначеності апеляційні суди почали набувати на межі XVII–XVIII ст. Лише з початком реформ Петра I на правову систему Росії почали суттєво впливати інші правові системи, особливо німецька і французька⁹.

З 1864 р. у Російській імперії почав діяти Статут цивільного судочинства, норми якого закріплювали сучасний вигляд апеляційного оскарження судового рішення.

На відміну від раніше діючих норм і приписів щодо апеляційного провадження Статут цивільного судочинства визначив систему судів апеляційної інстанції, чіткий процесуальний порядок подання і змісту апеляційної скарги, коло суб'єктів права апеляційного оскарження, процесуальний порядок прийняття скарги до розгляду, повноваження апеляційного суду і багато інших позитивних рис, які існують і сьогодні в сучасному вигляді у ЦПК Російської Федерації і України.

У коментарі до цього Статуту зазначалося, що неправильність судових рішень не завжди виникає внаслідок упередженості судді. Неправильність часто є результатом помилок, які іноді роблять люди чесні і неупереджені. Цікаво, що на відміну від чинного законодавства, в апеляції могла бути оскаржена лише

⁶ Коваль В.М. Розвиток системи апеляційних судів України // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С.195

⁷ Мірошников І.Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – С. 12.

⁸ Кистяковский А.Ф. Права, по которымъ судится малороссійскій народъ. – К., 1879. – С. 83, 203–211.

⁹ Бортник Ю.М. Историчний розвиток апеляційного провадження // Держава і право: Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 328–334.

резолютивна частина рішення, проте не мотиви, що послугували за основу висновку в резолютивній частині, навіть якщо б ці мотиви здавалися сторонам неправильними. Рішення могло підлягати оскарженню лише з боку тих осіб, права яких цим рішенням були порушені, а не з боку тих, права яких були ствержені. Статут також передбачав можливість подання прохання про скасування судового рішення з боку осіб, які не брали участі у справі, але якщо суд першої інстанції у рішенні порушив їхні права.

Апеляційний суд був пов'язаний доказами скарги. Палата розглядала лише ті частини рішення, які тією чи іншою стороною оскаржені; затверджувала чи скасовувала (повністю чи частково) рішення суду першої інстанції. О. Солодовников, характеризуючи розгляд справи в межах доказів апеляційної скарги, справедливо підтримував таке положення законодавства, оскільки апеляція не була ревізійною інстанцією в широкому розумінні, а лише перевіркою. Перевірка здійснювалась відповідно до вимог і обґрунтувань сторін¹⁰.

На підставі викладеного і враховуючи досягнення процесуальної науки XIX – поч. XX ст., апеляційне провадження в Статуті цивільного судочинства 1864 р. являло собою нову процедуру по перегляду справи після винесення рішення судом першої інстанції, оскільки перевірялась не лише правова, а й фактична правильність оскаржуваного рішення. Найважливіші риси інституту, що розглядається, були розглянуті у роботі Д. Азаревича «Судоустрій і судопровадження у цивільних справах»¹¹.

Такий порядок апеляційного оскарження проіснував у Росії до 1917 р.¹²

Наприкінці XIX – на початку XX ст. був підготовлений проект нової редакції Статуту цивільного судочинства, який передбачав низку змін. Щодо апеляційного провадження укладачі проекту вказували: «... Питання про користь апеляційного оскарження і необхідність збереження його у нашому цивільному процесі в майбутньому ніколи не викликало у нас ніяких сумнівів. Згаданий принцип розгляду цивільних справ в інших інстанціях є загально визнаним як у сучасній юридичній літературі, так і в сучасному законодавстві»¹³. Інститут апеляції передбачалось зберегти в повній його незмінності, а вносити зміни лише в якісь відокремлені норми. Але історія розпорядилася інакше.

Є. Чернушенко пише, що важливий крок на шляху формування приватної судової системи заснувала в Україні Центральна Рада, коли 30 грудня 1917 р. прийняла спеціальний Закон «Про утворення апеляційних судів». 8 липня 1918 р. був утворений Закон «Про судові палати і апеляційні суди». Водночас на території України тимчасово зберігали дію закони Російської імперії, і, частково, Статут цивільного судочинства, яким деякий час керувались апеляційні суди.

З появою радянської влади інститут апеляції зупинив свою діяльність внаслідок Декрету про суд №1. Однак надалі був затверджений інститут касації,

¹⁰ Солодовниковъ А.Д. Законовѣдѣніе. – М., 1911. – С. 194–196.

¹¹ Азаревичъ Д. Судоустройство и судопроизводство по гражданскимъ дѣламъ. – Варшава, 1900. – Т. III. – С. 182–197.

¹² Соловьевъ М.А. Учебникъ законовѣдѣнія. – Одеса, 1917. – С.175

¹³ Бортник Ю.М. Историчний розвиток апеляційного провадження // Держава і право: Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 333.

процесуальний зміст якого суттєво відрізнявся від одноіменного інституту, при-
таманного європейському процесуальному законодавству.

У зв'язку з ліквідацією застарілої судової системи в Україні 4 січня 1918 р.
було прийнято Постанову Народного Секретаріату УРСР про введення народно-
го суду, а також Положення про революційний трибунал від 28 січня 1919 р.,
сприйнявши найважливіші положення Декрету про суд №1. Ці акти не припус-
кали оскарження та перегляд вироку, що призводило до негайного виконання
судових рішень – з метою класової боротьби. Але вже в тимчасовому Положенні
про народний суд та революційні трибунали від 19 лютого 1919 р. було встанов-
лено, що рада (з'їзд) народних суддів відхиляє вирок або рішення суду першої
інстанції у випадках: 1) суттєвого та впливового на силу рішення або вироку по-
рушення закону; 2) явної несправедливості оскарженого рішення або вироку
(ст.52). Подальший розвиток перегляду законності і обґрунтованості рішень, які
не набрали законної сили, пов'язаний із провадженням у касаційному порядку,
який був дійсний до 21 червня 2001 р., коли в Україні було введено апеляційне
провадження¹⁴.

Загалом перегляд судових рішень у радянські часи базувався на
інквізиційних публічних початках. Це зумовлювалося необґрунтованим надан-
ням права оскаржити рішення посадовим особам органів суду та прокуратури,
відсутністю чітко визначеної процедури судового розгляду справи за скаргами, а
також відсутністю чітких підстав для скасування оскарженого рішення та по-
вноважень суду касаційної інстанції.

В сучасній Україні фундамент реформи по відтворенню судів апеляційної
ланки закладений у 1992 р., коли Верховною Радою була прийнята Концепція
судово-правової реформи. Відповідно до цього документа головною метою ре-
форми була перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдос-
коналення форм судочинства. Концепція 1992 р. встановила основні принци-
пові положення судоустрою України, які знайшли своє відображення у Консти-
туції України 1996 р. У червні 2001 р. вступили в дію закони, відповідно до яких
існуючі обласні суди почали іменуватися апеляційними. Чи тільки в назві суду
справа? Як виявилось, відмінність принципова і дуже суттєва.

Суди не тільки змінили назву, а, по суті, трансформувалися з обласних в апе-
ляційні із меншим колом повноважень щодо судів районної ланки. Обласний
суд був, по суті, верхівкою судової піраміди в області, з багатьох питань – вище-
стоящим судовим органом. Він складався із трьох інстанцій: першої, касаційної
та наглядової. В касаційну інстанцію мали можливість звертатися зі скаргами
учасники процесу, які не були задоволені рішенням суду першої інстанції (рай-
онного або міського суду). Касаційні скарги повинні бути подані в той період,
коли рішення ще не набрало законної сили. І третя інстанція – наглядова, яка
переглядала рішення судів, які набрали законної сили. Ці рішення наглядова
інстанція, якою була президія обласного суду, переглядала за протестами голови
обласного суду або його заступника чи прокурора області або його заступника.

¹⁴ Богословська Л.О. Апеляційне провадження: історія виникнення в Україні // Судова рефор-
ма в Україні: Проблеми і перспективи: Матеріали науково-практичної конференції 18–19 квітня
2002 р. – К.–Х., 2002. – С. 209.

Таким чином, обласний суд практично у всіх випадках був вищестоящим щодо районних судів, тією чи іншою мірою здійснюючи керування ним.

Апеляційний же суд – зовсім інша структура. В нього ніяких функцій щодо нижчестоящих судів немає, окрім однієї – переглядати ті справи та рішення, які вже були прийняті районним судом. Відповідно до законодавства основним завданням апеляційного суду є перегляд судових рішень, винесених судами першої інстанції, за правилами цивільного процесуального законодавства¹⁵.

На нашу думку, оскарження судового рішення в апеляційному порядку і відтворення діяльності судів апеляційної ланки стали можливими не тільки з причини повернення до історичних початків перегляду судових рішень. Як правильно зазначає В. Коваль, введення інституту апеляції в сучасній Україні тісно пов'язане із розвитком демократичних процесів і переорієнтацією діяльності держави на захист прав і свобод людини та громадянина, в тому числі через суд¹⁶.

Дослідження історії оскарження рішень в апеляційному порядку в Україні дає можливість виділити такі етапи розвитку апеляційного провадження.

Перший етап – виникнення апеляції у Київській Русі. В цей період апеляція розглядається як можливість оскарження рішень відповідних державних органів та посадових осіб, до компетенції яких належав розгляд цивільних справ. Функції апеляційної інстанції виконували не суди, а посадові особи, уповноважені на те монархом (князем). Апеляція при цьому розглядалась як єдина форма перегляду.

Другий етап характеризується можливістю оскарження судових актів у порядку апеляції, яка також була єдиним способом перегляду судового рішення. Уявляється, що виникнення другого етапу можна датувати з часу початку дії Статуту Великого князівства Литовського 1566 р., а кінцевою датою другого етапу є введення у 1864 р. в дію Статуту цивільного судочинства Російської імперії.

Третій етап почався у 1864 р. закріпленням апеляційного провадження з цивільних справ у Статуті цивільного судочинства Російської імперії і закінчився в 1917 р. скасуванням радянською владою апеляційного оскарження. Цей етап характеризується вдалою спробою закріплення апеляційного оскарження судових рішень струнким процесуальним порядком, з урахуванням інстанційності судової системи, з основними сучасними демократичними ознаками апеляційного провадження, з нормативним закріпленням повноважень суду апеляційної інстанції.

Четвертий етап почався 30 грудня 1917 р. прийняттям Центральною Радою спеціального Закону «Про судові палати та апеляційні суди». В той період на території України тимчасово зберігали дію закони Російської імперії. Закінчився четвертий етап встановленням у 1920 р. радянської влади на території всієї України і початком дії в повному обсязі законів і декретів радянської влади, які ліквідували апеляційне оскарження.

¹⁵ Камішев С. Від обласного суду до апеляційного // Юрист України. – 2003. – № 1. – С. 22.

¹⁶ Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2004. – С. 8.

П'ятий етап можна назвати відновленням апеляційного оскарження. Він почався у 1992 р. прийняттям Концепції судово-правової реформи, яка вперше закріпила як одну з демократичних засад судочинства перегляд судових рішень в апеляційному порядку. Однак ця Концепція нормативним актом не була, а проголошувалася як документ, який був обов'язковим орієнтиром для законодавця.

Знаменною датою п'ятого етапу стало втілення апеляційного провадження в цивільне судопровадження у 2001 р. Цей етап діє і на сьогоднішні.

28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України. Вона закріпила пріоритет прав людини, зафіксувала як принцип положення, згідно з яким права і свободи людини та громадянина захищаються судом¹⁷.

Водночас ст. 55 цього нормативного акта гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, у тому числі і судової. Стаття 129 Конституції визнала однією із засад судочинства перегляд рішень в апеляційному порядку¹⁸. Стаття 12 Закону «Про судоустрій України» передбачає право учасників судового процесу та інших осіб у порядку, передбаченому процесуальним законом, оскаржити рішення в суді апеляційної інстанції¹⁹. Оскарження рішення суду є елементом конституційного права на судовий захист, яке реалізується в процесуальній формі апеляційного провадження.

Відповідно до Концепції вдосконалення судівництва для затвердження справедливого суду в Україні згідно з європейськими стандартами, затвердженою Указом Президента України від 10 травня 2006 р. №361/2006, апеляційні суди повинні діяти в межах території однієї області або в межах території кількох областей залежно від потреби кожного виду судочинства.

Систему судових інстанцій потрібно створити, виходячи із необхідності забезпечення учасникам судочинства рівних прав на оскарження судових рішень. Для цього кожний суд повинен виконувати функції тільки однієї інстанції: місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційній інстанції, вищі суди – касаційній інстанції, Верховний Суд України – касаційній інстанції у виключних випадках²⁰.

На нашу думку, визначення в цитованій Концепції структури і процесуального статусу судів апеляційної інстанції щодо судів цивільної юрисдикції заслуговує підтримки з позиції історичного досвіду існування апеляційного перегляду справи як продовження, по суті, її розгляду в суді першої інстанції.

На основі вищевикладеного і враховуючи положення нового процесуального законодавства і законодавства про судоустрій, останні дослідження юридичної науки, автором пропонуються такі ознаки сучасного апеляційного провадження.

- Апеляційне провадження є процедурою перегляду апеляційним судом рішення місцевого суду (суду першої інстанції), яке не набрало законної сили, з

¹⁷ Комаров В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 470.

¹⁸ Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

¹⁹ Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 108.

²⁰ Офіційний вісник України. – 2006 – № 19. – Ст. 1376.

точки зору правильності встановлення фактів та застосування права. Винятком може бути перегляд рішення, що набрало законної сили, за умови відновлення строку на апеляційне оскарження з боку суду апеляційної інстанції.

- Перегляд здійснюється судом апеляційної інстанції колегією в складі трьох суддів, що мають більш позитивний досвід відправлення правосуддя.
- Подача заяви про апеляційне оскарження, апеляційної скарги та її розгляд в апеляційному суді зупиняє набрання рішенням законної сили і його виконання, крім випадків негайного виконання судового рішення.
- З моменту оголошення судом апеляційної інстанції власного рішення остатаннє набирає законної сили одночасно з оскарженим рішенням суду першої інстанції.

Вивчення досвіду історії, законодавства та науки цивільного процесуального права має велике значення для правильного шляху до реалізації апеляційного провадження як однієї з гарантій захисту порушених прав, свобод і охоронюваних законом інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Попередній договір – окремі питання

*П. Ф. Карпечкін, кандидат юридичних наук,
суддя Верховного Суду України,
Заслужений юрист України,
доцент кафедри цивільного права
Київського університету ринкових відносин*

Бувають випадки, коли сторони зацікавлені в укладенні певного договору та досягають домовленості щодо його істотних умов, але через якісь обставини цей договір не може бути укладено одразу. Наприклад, за наявності тимчасового мораторію на укладання договорів купівлі-продажу земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. У такому випадку функцію гарантії укладання договору може виконувати попередній договір. Укладенню договору можуть передувати тривалі переговори сторін, що буває пов'язано зі значними матеріальними витратами для їх учасників. Зрозуміло, що в такому випадку сторони зацікавлені у встановленні певних гарантій стосовно укладання договору в результаті переговорів. Таким чином, укладання попереднього договору буває викликано недоцільністю укладання остаточного договору на конкретний момент, зокрема, коли правочин, в якому між моментом укладення і моментом виконання є досить великий часовий розрив. У цьому разі потрібно розрізнити два договори між сторонами. Перший – уже укладений, що встановлює зобов'язання укласти у майбутньому інший – основний договір, яким сторони бажають встановити основні цивільні або господарські правовідносини. Саме цей, основний, договір повинен привести до мети, заради якої встановлюються правові стосунки між сторонами. Термін «попередній» щодо договору не оз-